

СТАНОВИЩЕ

на доц. д-р Михаил Николов Проданов

за дисертация за придобиване на образователна и научна степен „доктор”, в област на висшето образование 3.Социални, стопански и правни науки, професионално направление 3.2.Психология(Социална психология), с автор

Пламен Тенев Минчев, на тема „Идеята за социалния характер в межкултурен контекст”, с научен ръководител:

проф. дпсн Людмил Георгиев

1. Актуалност на проблема.

Независимо от глобализацията на световната икономика и бързия технологичен прогрес, проблемите на межкултурното и междуетническо общуване стават все повече. Тяхното игнориране води до кървави граждански конфликти, войни и тероризъм. Големите социални групи(малцинства, имигранти) вместо лесно да се интегрират и акултурират, често пъти се капсулират и „самоизключват” от социума, в който физически функционират и на чийто ресурси разчитат. Борбата за културна идентичност понякога се експлицира като отричане на „другостта”, като конфронтиране с различните, вместо да се търси активната комуникация, в която неизбежно биха се разпознали безспорните ценностни сходства между културите. Кои са пречките за оптимално межкултурно общуване? Кои са факторите и механизмите за изграждане на позитивна и конгруентна национална идентичност? Каква част от процесите на межкултурната и междуетническата комуникация могат да се обяснят със „социалния характер”? В този контекст бих разгледал проблематика, която докторантът Пламен Минчев представя в своята дисертация. Това прави изследването му актуално и интригуващо.

2. Структура и съдържание на дисертацията.

Предложеният по-долу кратък анализ на дисертационния труд на Пламен Минчев е направен върху предоставената в електронен вид разработка и отделен файл с приложенията към нея. Дисертацията е структурирана в 4 глави, уводна част и заключение. Представеният текст се състои от 255 страници(без приложенията), като са изброени общо 174 източници, от тях 17 са интернет-ресурси. Българските издания са 92. Към текста на дисертацията има общо 21 приложения. Те включват използвания инструментариум(„Интерпретативен въпросник за изследване на социалния характер” и казуси/истории), както и резултати от проведеното емпирично изследване. Обемът на приложенията е 314 страници.

В първата глава(Социален характер) е направен опит да се дефинира „социалният характер”, да се очертаят неговите функции в релацията „индивид-социална група-общество”, да се разгледа връзката между

индивидуалния характер и социалния характер, както и да се представи типология, обясняваща релевантните феномени.

Авторът се базира върху идеите и дефинициите на Ерих Фром и неговите съмишленици и последователи. В този ракурс, социалният характер се определя като ядрената структура на човешкия характер, която е „свойствена за мнозинството представители на дадена култура, противоположно на индивидуалния характер, благодарение на който хората, принадлежащи към една и съща култура, се отличават един от друг”(стр.29). От това определение може да се направи извод, че социалният характер трябва да се търси в сходствата между индивидите, принадлежащи към дадена култура, за разлика от индивидуалния характер, който има отношение към различията между тях. Друг аспект на социалния характер е определянето му като „форма, в която човешката енергия се канализира в процеса на асимилация и социализация”. Приписват му се две основни функции: едната е свързана с потребностите на обществото и съответните нужди на индивида, а втората основна функция е „задоволяване на вътрешно присъщите религиозни потребности на всяко човешко същество”. За да стигне до тези обобщения, авторът прави ретроспекция на теорията на Фром за социалния характер. Резонно е отделено подобаващо внимание на психоаналитичните възгледи, като влиянието на З.Фройд върху миогледа на Фром е очевидно, въпреки опитите му за „еманципиране” от психоанализата чрез допълването ѝ с марксисткия диалектически материализъм. Проследени са неговите(на Е.Фром) първоначални наблюдения, исторически анализи и изследвания на характера на немските работници от времето на Ваймарската Република, когато Фром е част от т.нар. Франкфуртска школа в Института за социални изследвания, заедно с такива имена като Макс Хоркхаймер, Теодор Адорно и Херберт Маркузе. Маркирани са значими конструкти, отнасящи се до социалното неравенство, етноцентризма и „авторитарната личност”, които имат своите проекции в концепцията за социалния характер. Авторът на дисертацията е посочил и други изследвания, инспирирани от идеите на Е.Фром(Moscoby, Gojman, Millan). Разгледани са важни фактори за формиране на социалния характер – религията и семейството. Ролята на възпитанието, на семейните модели е подчертана, като ясно се посочва, че „макар социалният характер да може да бъде определен от много фактори, неговите корени са поставени в детето от родителите му”. Трансферът на социалния характер през поколенията чрез семейството се предпоставя. В последните точки от главата е предложена типологията на Е.Фром за социалния характер, която е производна от типологията на Фройд за непродуктивните характери(това се ефектите от проблемното психично развитие, като критични са периодите на детството). Концепцията на Фром, обаче, е значително по-динамична и позитивна. Характерите се разглеждат като „ориентации”, които зависят от континуалната локация на съответния

индивид между отрицателни и положителни полюси на различни релевантни характеристики. Въпреки, че са описани четири основни „непродуктивни ориентации“ на характера – рецептивна, експлоататорска, скъперническа и пазарен тип плюс продуктивната ориентация. Посочва се релативността на тази типология и са дадени съответните таксономични критерии. Макар и бегло, докторантът е маркирал две важни закономерности: 1) взаимовръзката между индивидуалния и социалния характер се опосредства от социалните и деловите отношения; 2) чрез т.нар. „фази на изместване“ се обяснява закъснялата промяна на социалния характер спрямо по-динамично променящите се социално-икономически условия.

Във втората глава на дисертацията (*Социално-психологически портрет на българския и турския етнос*) докторантът се изправя пред сложната задача да анализира информация от различни източници, с различен поглед и нагласи към българската история и култура. За тази цел той е използвал широка гама от монографии, статии, изследвания на учени от различни науки – историци, етнологии, антрополози, социолози, писатели. Първата част от тази глава е посветена на „историята на формирането на българския социален характер“. За целта са цитирани произведения на видни изследователи на българската история и култура (Иван Хаджийски, Владимир Свинтила, Константин Петканов, Румен Даскалов, Николай Генчев, Асен Игнатов, Георги Марков и др.) Съдържанието обхваща изключителен обем от информация, поради което не е възможно да се очаква изчерпателност и задълбоченост в изложението. Все пак, докторантът се е постарал да опише най-съществените процеси в исторически, политически, икономически и социално-психологически ракурси. Втората част на тази глава е посветена на „социално-психологическата характеристика на турското население в България“. Разгледани са историческите, демографските, социално-икономическите, религиозните, културно-образователните елементи от социалния бит на турското национално малцинство в България. На проблемите, които са колкото типични за всяко малцинство, толкова и специфични в контекста на различните политически събития в страната, докторантът е отделил специално внимание, търсейки факторите за процесите на капсулиране и самоизолация на турското население. Анализирайки данни от проучвания, авторът прави извод, че основните причини за тези негативни процеси са по-скоро социално-икономически и политически, отколкото религиозни. Все пак, трябва да се отбележи един от изводите, че в много аспекти социалният характер на турското население в България е по-близък до социалния характер на българите, отколкото до този на турците в Турция. В този контекст могат да се разглеждат данните от проучванията на междугруповите стереотипи. Стереотипите са част от социалния характер и те могат да дадат ценна информация за различията между етническите

групи. Докторантът дискутира върху данни от изследвания на Ил.Томова и А.Пампоров, които използват различни методи за измерване на стереотипите и „социалните дистанции”. Изводите, че българите са много по-склонни да дискриминират турците по отношение на политиката, личните отношения(брак, приятелство), работата, отколкото турците – българите, са неубедителни, поради няколко причини: първо, инструментариумите за изследването на стереотипите(Кац и Брейли) и „социалните дистанции”(метод на Е.Богардъс) не могат да дадат достатъчно достоверни данни, най-малкото защото не са свободни от ефекта на „социалната желателност”; второ, стереотипите не мотивират директно поведение на дискриминация. По-вероятно е различията в стереотипите да са резултат от структурно-функционалните отношения между двата етноса, както и да са отзвук от историята, но те не са единствената детерминанта на поведението. В заключителната точка на втора глава докторантът привежда доказателства за това как съвместният начин на живот е основа за формиране на общ социален характер(примерите са от населени места със смесено население от българи и турци). Този извод може да се разглежда в контекста на класическите подходи за преодоляване на предразсъдъците и дискриминацията чрез обща дейност и общи цели.

Третата глава от дисертацията(*Изследвания на социалния характер*) описва подходите и няколко изследвания с различни извадки върху социалния характер. Използваните методи варират: личностни въпросници, казуси, етнографски методи, интервюта и наблюдения. Докторантът привежда емпирични данни за статистически значими взаимовръзки на различните ориентации на характера, от една страна, и личностни черти, нагласи, ценности, поведения – от друга. Изследванията са проведени в различен контекст – социален(национални, етнически общности, джендър общности), малки социални групи, организационен(мениджъри на фирми). Едно от тях – на М.Макоби за биофилията vs. некрофилията, е доста актуално не само за американското общество и сравнително честите случаи на масови убийства в последните години, но и за българското(скорошното убийство на крадец от лекар в гр.Пловдив, което получи голямо обществено одобрение и принуди правителството да обсъди възможности за разширяване на случаите на неизбежната отбрана). Изводите от изследванията на социалния характер сочат, че той е обективен конструктор и има своите корелати в психиката и поведението на човешкия индивид. Що се отнася до поднасянето на статистическите резултати от различните проучвания, докторантът е показал известни слабости в интерпретирането им, което вероятно се дължи на пристрастието му към качествените методи и умозрителните анализи.

Последната четвърта глава от дисертационния труд(*Сравнително изследване на социалния характер при учители – българи и турци*) е

посветена на дизайна, метода и резултатите от изследването. Целта е ясно формулирана: „...какви са типовете социален характер при учители от български и турски произход и да се направи сравнителен анализ на разликите и приликите в социалния им характер”(стр.149). Формулирани са общо 4 основни хипотези, свързани с целта. Извадката, включва група от 16 учители: 8 са от български етнос, 8 – от турски произход. Групата е балансирана и по пол – по 4 жени и 4 мъже от двата етноса. Използваният инструментариум е представен като „психоаналитично ориентирано интервю”. Принципно, този метод се използва за индивидуално оценяване. В случая става дума за конструктор, който е наиндивидуален, което поставя допълнителни изисквания към инструментариума. Изследването на социалния характер предполага изчерпателно познание за „цялостната жизнена практика” на дадена група, анализ на „фундаменталните икономически и социални условия вътре в тази практика”. Те са взети предвид от докторанта. Акцентът при психодинамичното интервю е в интерпретацията на личностния смисъл в отговорите и разпознаване на безсъзнателните „ключове”(не само денотативните и конативните , но и дискурса – по-дълбинните безсъзнателни пластове на личностните смисли). Тези аспекти на метода изискват висока експертиза в подобен тип изследвания, за да се минимизира субективната предубеденост на изследователя. Интервютата, които провежда докторанта са от типа на структурирани интервюта, базираци се върху т.нар. „интерпретативен въпросник”. Според автора, той е композиран отчасти от въпросника на Е.Фром и М.Макоби, използван при изследванията на мексиканските селяни, заедно с части от въпросника на Райнер Функ и кол., използван в изследване на учители от Източна и Западна Германия в периода 1990-1993г. Предимство за дипломанта е, че той се е консултирал с Р.Функ за метода(според представената от докторанта информация в дисертацията – б.м.). Другите позитиви на използвания метод са:1) регистрацията на невербалните индикатори – т.нар. „език на тялото”; 2) отчитане на паравербални индикатори – сила на гласа, интонация, скорост на речта, паузи, „запъвания”; 3) регистриране на физиологични индикатори за емоционалното състояние, като изпотяване, изчервяване, просълзяване; 4) анализ на „малките детайли”, противоречията в изразите, свръхакцентирането върху едно или друго мнение и др.; 5) при интерпретацията на отговорите се търси вътрешната консистентност с други данни и теоретични допускания, които да потвърдят коректността на изводите. Докторантът твърди, че при анализа на отговорите на изследваните лица се е придържал към основните теоретични принципи, формулирани от Е.Фром. Резултатите са много подробно описани(включително и в приложенията на дисертацията). Интерпретацията и заключенията са релевантни на психодинамичната методология на изследването. По отношение на изследователската цел,

може да се каже, че в детайлите от резултатите, тя е постигната. В по-общ план, изводите не са изненадващи, а потвърждават други изследвания и наблюдения. Едно от съществените заключения за диференцирането на учителите-българи от тези с турски произход е по-колективистичният социален характер на учителите от турски произход. Но, както посочва и докторантът, този резултат може да бъде обяснен не само с принадлежността към различни култури, а с местоживеенето – факт е, че учителите-турци живеят в селски общности, за разлика от учителите-българи. Интерес представлява и извода, че социалните характери на жените-българи и жените от турски произход в по-малка степен се различават в своя традиционализъм. Едно възможно обяснение на този резултат е свързано с допускането, че мъжете(като социален пол) в по-голяма степен се придържат към етническата си идентичност и са по-ригидни в процесите на акултурация.

3. Приноси и препоръки.

Предложената дисертация е интересна със своя подход към социално-психологическата проблематика, отнасяща се до области като межкултурните и междуетническите отношения, стереотипите, предразсъдъците и дискриминацията, социалната психология на личността. Като научен принос може да се приеме сравнително обстойното представяне на теоретичните концепции и емпиричните изследвания върху един специфичен наиндивидуален конструктор като „социалния характер”.

Авторски принос е и адаптирането за българската популация на метода на Е.Фром, М.Макоби и кол. за изследване на типовете ориентации на социалния характер.

Като слабост на дисертацията може да се посочи липсата на оценки за надеждност на използвания метод. В този смисъл би било добре да се съпоставят интерпретациите на различни експерти във воденето на психодинамични интервюта, като наличието на достатъчно висока съгласуваност между техните мнения ще бъде безспорен аргумент за качествата на използвания от докторанта метод. Също така, изводите от дисертацията са направени върху доста ограничен брой изследвани лица – 16 учители, което ограничава външната валидност на изследването. Естествено, докторантът не си поставя твърде големи цели и осъзнава добре този дефицит, посочвайки ясно, че неговите заключения имат по-специфичен фокус. Една от причините за малката извадка вероятно е и твърде трудоемкия инструментариум.

4. Заключителна оценка.

В обобщение, може да се каже, че резултатите от изследването са в контекста на предложената цел и хипотези на дисертацията. Дисертацията има оригинално звучене, а проблематиката ѝ е безспорно актуална.

Използван е качествен метод за верификация, който има своите методологични проблеми, но събраните данни са описани подробно и обстойно анализирани. Пред докторанта се отварят хоризонти за по-широкомащабни и перспективни изследвания за валидиране на адаптирания метод и доказване научно-приложната ценност на конструкта „социален характер”.

Вземайки предвид достойнствата на предложената дисертация, давам положителна оценка и предлагам на уважаемото жури по конкурса да присъди образователната и научна степен „доктор” на г-н Пламен Тенев Минчев.

02.04.2018г.

изготвил:

/ доц. д-р М.Проданов /